Van tent tot sofa

Over het Turkse huis en de ruimtelijke continuïteit van een woonwijze

Inleiding

Een huis is meer dan een gebouw waarin mensen wonen. Het is ook de ruimtelijke uitdrukking van een wijze waarop mensen hun leven bijeenbrengen. Waar men samenkomt, waar men zich terugtrekt, hoe men zich tot de buitenwereld verhoudt en welke ruimte het gemeenschappelijke leven draagt, zijn geen toevallige eigenschappen van een woning. Zij vertellen iets over de samenleving die haar heeft voortgebracht.

Juist daarom is het traditionele Turkse huis zo bijzonder. Het kent vele verschijningsvormen en is door de eeuwen heen in verschillende landschappen, klimaten en culturen veranderd. Toch blijft in veel van die huizen een opmerkelijke ruimtelijke gedachte herkenbaar: zelfstandige verblijfsruimten zijn verbonden met een gemeenschappelijke ruimte die meer is dan een gang. De *sofa* vormt een plaats waar het huis zich als geheel kan manifesteren.

Die ruimtelijke ordening roept een vraag op die verder gaat dan de geschiedenis van het Turkse huis. Waar komt deze wijze van wonen vandaan? Is zij uitsluitend in Anatolië ontstaan, of zijn er oudere ruimtelijke herinneringen aanwezig? Kan er een verband worden gelegd met de nomadische wooncultuur van de Centraal-Aziatische steppe, met de ronde tent waarin het leven zich nog binnen één samenhangende ruimte voltrok? En wat gebeurt er wanneer een mobiele woonvorm plaatsmaakt voor een permanent huis met afzonderlijke kamers?

Het antwoord kan niet worden gevonden in een eenvoudige ontwikkelingslijn van tent naar woning. De geschiedenis van het Turkse huis is daarvoor te complex. Turkse woontradities kwamen in Anatolië samen met bestaande bouwculturen en veranderden vervolgens opnieuw onder invloed van plaats, klimaat, materiaal, sociale verhoudingen en stedelijke ontwikkeling. Wat uiteindelijk ontstond was geen onveranderlijk huis, maar een familie van woningen waarin bepaalde ruimtelijke beginselen telkens opnieuw een andere vorm aannamen.

Ook de verspreiding binnen de Ottomaanse wereld maakt deze geschiedenis bijzonder. Van Anatolië tot de Balkan, van Zuidoost-Europa tot de Levant en Noord-Afrika ontstonden woningen die onderling verwant konden zijn zonder ooit hetzelfde te worden. Soms bleef de centrale ruimte herkenbaar, soms veranderde zij ingrijpend. Erkers, overkragende verdiepingen, kamers en binnenruimten kregen overal een eigen regionale uitwerking.

Het contrast met andere woontradities maakt dit nog duidelijker. Het Arabische hofhuis organiseert het wonen veelal rond een open binnenplaats, terwijl het Turkse huis een gemeenschappelijke, vaak overdekte ruimte als middelpunt kan ontwikkelen. In Marokko bleef het hofhuis een bijzonder sterke en zelfstandige traditie, juist buiten de historische invloedssfeer van het Ottomaanse rijk. De overeenkomst tussen deze woningen ligt daarom niet in hun vorm, maar in de vraag waarop zij ieder hun eigen antwoord geven: **hoe breng je het wonen ruimtelijk bijeen?**

Vanuit die vraag wordt het Turkse huis meer dan een historisch bouwtype. Het wordt een onderzoek naar de manier waarop architectuur kan ontstaan uit het leven zelf. De geschiedenis van tent, kamer, sofa en erker laat zien hoe een woonwijze zich kan aanpassen zonder haar ruimtelijke samenhang noodzakelijk te verliezen.

Misschien ligt daarin de werkelijke betekenis van het Turkse huis: niet in één herkenbare vorm, maar in de mogelijkheid dat **een architectuur door de tijd heen verandert omdat het leven verandert, terwijl de ruimte steeds opnieuw wordt afgestemd op wat het wonen vraagt.**

1. De vraag achter het huis

Wie het traditionele Turkse huis uitsluitend als een architectonische verschijningsvorm beschouwt, ziet vooral een herkenbaar beeld: houten bovenverdiepingen, overkragende gevels, erkers, een veelheid aan kamers en een centrale ruimte waaraan het dagelijkse leven zich lijkt te ordenen. Maar achter die verschillende verschijningsvormen ligt een ruimtelijke ordening die veel ouder kan zijn dan het huis waarin zij uiteindelijk gestalte kreeg. De vraag is daarom niet alleen hoe het Turkse huis eruitziet, maar vooral welke wijze van wonen eraan ten grondslag ligt.

Die vraag wordt bijzonder interessant wanneer men teruggaat naar de Centraal-Aziatische steppe, waar Turkse volkeren lange tijd een nomadisch bestaan leidden. De woning was daar geen vast bouwwerk dat op een bepaalde plaats zijn betekenis ontleende aan grond, gevel en straat. Zij was een verplaatsbare leefruimte. Toch betekende haar mobiliteit niet dat zij ruimtelijk willekeurig was. Integendeel: de ronde tent vormde een opmerkelijk samenhangende wereld waarin wonen, werken, ontmoeten, rusten en dagelijkse handelingen binnen één ruimtelijke eenheid plaatsvonden.

Wanneer een dergelijke wooncultuur zich vervolgens vestigt en het verplaatsbare onderkomen plaatsmaakt voor een permanent huis, verandert vanzelfsprekend vrijwel alles aan de constructie. De materialen worden anders, de woning krijgt een vaste plaats, afzonderlijke ruimten kunnen ontstaan en het huis kan zich voegen naar straat, landschap en stedelijke structuur. Maar daarmee hoeft niet iedere ruimtelijke gedachte van het vroegere wonen te verdwijnen. Juist de overgang van een mobiele naar een permanente samenleving maakt het mogelijk te onderzoeken welke elementen van een woonwijze zich onder nieuwe omstandigheden blijven manifesteren.

Het traditionele Turkse huis is daarom niet alleen interessant vanwege zijn vorm, maar vanwege de mogelijkheid dat daarin een veel oudere opvatting over het bijeenbrengen van het wonen herkenbaar is. De geschiedenis ervan is dan geen eenvoudige ontwikkeling van de ene huisvorm naar de andere, maar een voortdurend proces waarin een bestaande wijze van leven zich aan nieuwe omstandigheden aanpast.

2. De tent - wonen als één ruimte

De traditionele tent van de Centraal-Aziatische steppe, in verschillende Turkse tradities bekend als onder meer *yurt* of *otağ*, was in wezen één ruimte. Binnen die ruimte konden verschillende activiteiten naast en na elkaar plaatsvinden. De woning kende geen reeks gespecialiseerde vertrekken die door een gang met elkaar verbonden waren. Het leven speelde zich af binnen een ruimtelijke eenheid waarin de ordening van de bewoners, het gebruik en de aanwezige voorwerpen bepaalde plaatsen kreeg.

Dat betekent niet dat de tent een ongedifferentieerde ruimte was. Ook binnen één ruimte bestonden duidelijke zones en rangordes. De plaats van mensen en voorwerpen, de oriëntatie en de verhouding tot het centrale gedeelte waren onderdeel van een culturele ordening. De ruimtelijke eenheid van de tent betekende dus niet het ontbreken van structuur, maar juist dat de structuur niet afhankelijk was van afzonderlijke kamers.

Hier ligt mogelijk een eerste sleutel tot het latere Turkse huis. Wanneer een mobiele leefruimte verandert in een permanent gebouw, ontstaat de mogelijkheid om het wonen ruimtelijk verder te differentiëren. Een huis kan meerdere kamers krijgen en verschillende activiteiten kunnen een eigen plaats krijgen. Maar wanneer die kamers niet als volledig zelfstandige eenheden worden opgevat, ontstaat behoefte aan een ruimte die ze onderling bijeenhoudt. De vraag die dan ontstaat is wezenlijk anders dan de vraag naar een verkeersverbinding. Het gaat niet alleen om de mogelijkheid om van de ene kamer naar de andere te gaan, maar om een ruimte waarin het wonen als geheel samenhangt.

Daarmee is de stap van tent naar huis niet eenvoudigweg een overgang van rond naar rechthoekig, of van mobiel naar permanent. Het is een verandering van bouwkundige toestand waarin de verhouding tussen afzonderlijke ruimten opnieuw moet worden gevonden. De tent had haar eenheid al in zichzelf. Het huis moet die eenheid, zodra het uit meerdere ruimten bestaat, op een andere manier tot stand brengen.

De gedachte dat bepaalde eigenschappen van de traditionele Turkse kamer en de organisatie van het Turkse huis verband houden met de vroegere tentcultuur wordt ook in de Turkse architectuurgeschiedenis genoemd. Daarbij moet echter worden gewaakt voor een te eenvoudige genealogie. Het traditionele Turkse huis in Anatolië is niet louter een versteende of vergrote versie van de nomadische tent. De vestiging in Anatolië bracht Turkse woontradities samen met de bestaande bouwcultuur van het gebied, met andere materialen, andere klimatologische omstandigheden en andere vormen van stedelijk leven.

Juist die vermenging maakt de ontwikkeling interessant. Niet het behoud van een oorspronkelijke vorm staat centraal, maar de vraag welke ruimtelijke principes onder nieuwe omstandigheden opnieuw vorm konden krijgen.

3. Van tent naar kamer - Anatolië

Met de vestiging van Turkse bevolkingsgroepen in Anatolië verandert de betekenis van het huis ingrijpend. De woning wordt onderdeel van een plaats. Zij krijgt een fundering, een relatie met het terrein en uiteindelijk ook met straat en buurtschap. De mobiliteit van het vroegere bestaan maakt plaats voor continuïteit op één locatie. Daarmee ontstaat ook ruimte voor een grotere differentiatie van het interieur.

Een van de meest kenmerkende elementen van het traditionele Turkse huis is de *oda*: de kamer. De oda is meer dan een slaapkamer of een gespecialiseerde gebruiksruimte in de moderne betekenis. Zij kan verschillende functies vervullen en is in hoge mate zelfstandig bruikbaar. Zitten, eten, slapen, ontvangen en andere dagelijkse bezigheden kunnen zich binnen dezelfde ruimte afspelen. De kamer is daarmee niet uitsluitend een onderdeel van een programma, maar een kleine leefwereld op zichzelf.

Hierin is een belangrijk verschil zichtbaar met het moderne huis, waarin ruimten steeds sterker aan één functie worden gekoppeld. De traditionele Turkse kamer bezit juist een zekere multifunctionaliteit. Daardoor hoeft het huis niet noodzakelijk uit een groot aantal gespecialiseerde vertrekken te bestaan. Een beperkt aantal kamers kan een veelheid aan dagelijkse situaties dragen.

Maar zodra verschillende kamers naast elkaar bestaan, ontstaat een nieuw ruimtelijk vraagstuk: hoe verhouden die zelfstandige leefruimten zich tot elkaar? Een verzameling kamers vormt immers nog geen huis. Er moet een ruimtelijke samenhang ontstaan waarin het afzonderlijke en het gemeenschappelijke elkaar aanvullen.

Daaruit ontstaat niet één vaste oplossing. In de ontwikkeling van het Turkse huis komen woningen zonder sofa voor, huizen met een buiten-sofa en later ook woningen met een binnen- of centrale sofa. De verschillende oplossingen laten zien dat het gemeenschappelijke middelpunt van het huis zich onder uiteenlopende omstandigheden op verschillende manieren kon vormen.

Daarmee komt de sofa in beeld.

De betekenis van de Turkse woning ligt vanaf dat moment niet meer uitsluitend in de kamer, maar in de **verhouding tussen kamer en sofa**. De afzonderlijke leefruimten kunnen hun eigen karakter behouden omdat zij tegelijkertijd deel uitmaken van een groter ruimtelijk geheel. Het huis krijgt daardoor een structuur waarin afzonderlijk wonen en gezamenlijk wonen niet tegenover elkaar staan, maar elkaar ruimtelijk mogelijk maken.

4. De sofa - de ruimte tussen de kamers

Met de ontwikkeling van meerdere kamers ontstaat binnen het Turkse huis een ruimte die de afzonderlijke leefruimten met elkaar in verband brengt. Deze ruimte wordt aangeduid als de *sofa*, of in bepaalde verschijningsvormen als *hayat*. De benaming en precieze vorm kunnen verschillen, maar wezenlijk is dat deze ruimte niet kan worden begrepen als een eenvoudige verkeerszone. Zij behoort tot het eigenlijke wonen.

De verschillende historische plattegronden van het Turkse huis laten zien dat de sofa niet steeds op dezelfde plaats ligt. Zij kan aan de buitenzijde van de kamers liggen, aan één zijde van de woning, tussen twee reeksen kamers worden opgenomen of zich meer centraal in het huis bevinden. Daarmee verandert ook haar ruimtelijke karakter. Toch blijft zij de ruimte waarin de afzonderlijke kamers hun onderlinge samenhang krijgen.

Dat onderscheid is belangrijk. Een gang heeft in de eerste plaats tot doel beweging mogelijk te maken. De sofa heeft daarnaast een verblijfsfunctie. Men kan er zitten, elkaar ontmoeten, wachten, werken of eenvoudig aanwezig zijn. De kamers liggen er niet alleen aan om bereikbaar te zijn; zij ontlenen aan deze gemeenschappelijke ruimte een deel van hun onderlinge samenhang. De sofa vormt daarmee een overgang tussen de zelfstandigheid van de kamer en de gemeenschappelijkheid van het huis.

In zekere zin wordt hier iets zichtbaar dat in de vroegere tent al aanwezig was. Daar hoefde de gemeenschappelijkheid van het wonen niet ruimtelijk te worden georganiseerd omdat zij binnen één ruimte vanzelfsprekend was. In het permanente huis, waarin het leven zich over meerdere kamers verdeelt, moet die gemeenschappelijkheid opnieuw een plaats krijgen. De sofa kan worden begrepen als één van de antwoorden die daarop ontstonden.

Daarbij is het van belang de verschillende vormen van de sofa niet als een vaste, universele ontwikkelingsreeks te beschouwen. De geschiedenis van het Turkse huis kent geen enkelvoudig model dat overal volgens hetzelfde schema is uitgevoerd. De vorm ontstond steeds opnieuw uit de verhouding tussen woning, klimaat, terrein, beschikbare materialen, sociale omstandigheden en regionale bouwtradities. Juist daardoor kon een herkenbare ruimtelijke gedachte in zeer verschillende huizen gestalte krijgen.

De sofa is daarom misschien beter te begrijpen als een **ruimtelijk beginsel** dan als een vast architectonisch element. Zij is de plaats waar de afzonderlijke kamers niet alleen naast elkaar bestaan, maar deel worden van een gemeenschappelijk huis.

5. De open hemel of de gemeenschappelijke binnenruimte

Het verschil wordt nog duidelijker wanneer het Turkse huis wordt vergeleken met de traditionele woning in grote delen van de Arabische wereld. Ook daar kan het huis worden opgebouwd rond een centrale ruimte waaraan de verblijfsruimten zijn gelegen. Op het eerste gezicht lijkt de overeenkomst groot. De ruimtelijke betekenis van die centrale ruimte is echter fundamenteel anders.

In het traditionele hofhuis is de patio een open ruimte. De hemel vormt er het dak en het binnenhof brengt licht, lucht en klimaatbeheersing tot diep in de woning. De verblijfsruimten richten zich op deze open binnenwereld. Het huis keert zich daarmee in belangrijke mate af van de openbare ruimte en organiseert het dagelijks leven rond een eigen, beschutte buitenruimte.

De centrale ruimte van het Turkse huis ontwikkelt zich daarentegen in veel gevallen als een overdekte of halfopen ruimte die zelf onderdeel wordt van het interieur. De sofa is geen leegte die tussen de kamers

overblijft, maar een ruimte die aan de kamers een gemeenschappelijke aanwezigheid geeft. Waar de patio het buiten in het hart van het huis brengt, maakt de sofa het gemeenschappelijke juist onderdeel van het binnenhuis.

Het verschil kan daardoor kernachtig worden weergegeven als een verschil tussen twee manieren om het centrum van het huis te begrijpen. In het hofhuis is het centrum een **open binnenwereld**; in het Turkse huis wordt het centrum een **gemeenschappelijke verblijfsruimte**. Beide organiseren het wonen rond een middelpunt, maar dat middelpunt heeft een andere ruimtelijke betekenis.

Deze tegenstelling moet overigens niet absoluut worden gemaakt. Zowel in de Arabische wereld als in de Turkse en Ottomaanse gebieden bestaan grote regionale verschillen en overgangsvormen. Ook de sofa kon open of gedeeltelijk open zijn en ook hofhuizen konden verschillende graden van beslotenheid kennen. Het gaat daarom niet om twee universele typen, maar om twee herkenbare tradities die een verschillende nadruk leggen op de verhouding tussen wonen, open ruimte en gemeenschappelijkheid.

Juist daardoor wordt zichtbaar dat een huis niet alleen door zijn afzonderlijke kamers wordt bepaald. Minstens zo belangrijk is de ruimte die deze kamers onderling organiseert. Het centrum van de woning zegt iets over de wijze waarop een samenleving het dagelijkse leven ruimtelijk bijeenbrengt.

6. De erker - het wonen treedt naar buiten

Een tweede opvallend kenmerk van het Turkse en vooral Ottomaanse huis is de erker, de *cumba*. Waar de sofa het gemeenschappelijke leven binnen het huis organiseert, brengt de erker het wonen dichter bij de openbare ruimte.

De erker ontstaat veelal als een uitbreiding van de bovenverdieping die boven de begane grond of boven de straat uitsteekt. Daarmee wordt de gevel geen strakke grens tussen binnen en buiten. De woning krijgt een tussenruimte die tegelijk onderdeel is van het huis en zich richt op de omgeving. Vanuit de erker kan men de straat zien en het leven buiten waarnemen zonder de beslotenheid van de woning volledig op te geven.

Dat maakt de erker tot meer dan een karakteristiek beeld van de Ottomaanse stad. Hij is een ruimtelijke bemiddeling tussen privé en openbaar. Het huis blijft een beschermde leefomgeving, maar sluit zich niet volledig van de straat af. De bewoner kan deelnemen aan het stedelijke leven door ernaar te kijken, terwijl het dagelijkse wonen zijn eigen beslotenheid behoudt.

Ook hier is de vorm niet los te zien van het gebruik. De uitkragende verdieping, het venster, de zitplaats en de mogelijkheid om naar buiten te kijken vormen samen één ruimtelijke situatie. De architectonische verschijningsvorm is het gevolg van een bepaalde manier van wonen en niet uitsluitend een decoratief motief.

Daarmee krijgt het Turkse huis twee karakteristieke ruimtelijke bewegingen. Binnen brengt de sofa de afzonderlijke kamers bijeen; aan de buitenzijde brengt de erker het wonen in relatie met de straat. Het huis

wordt daardoor niet opgevat als een gesloten object, maar als een samenhang van verschillende overgangsruimten waarin het leven zich kan bewegen tussen afzonderlijk en gezamenlijk, tussen binnen en buiten en tussen woning en stad.

De betekenis van het Turkse huis begint daarmee verder te reiken dan zijn oorsprong in Anatolië. Zodra deze traditie zich binnen de Ottomaanse wereld verspreidt, komen nieuwe landschappen, klimaten, materialen en lokale tradities in beeld. Het ruimtelijke beginsel blijft herkenbaar, maar de verschijningsvorm verandert.

Juist daar begint een volgende fase van zijn geschiedenis: **de reis van het Turkse huis door de Ottomaanse wereld.**

7. Het huis reist - van Anatolië naar de Ottomaanse wereld

Het Turkse huis bleef niet gebonden aan Anatolië. Met de groei van het Ottomaanse rijk kwam de Turkse bouwcultuur in aanraking met gebieden die ieder hun eigen klimaat, materialen, stedelijke structuren en bouwtradities kenden. Wat zich vervolgens verspreidde was daarom niet één vast huisontwerp. Het was eerder een ruimtelijke traditie die zich telkens opnieuw aanpaste aan de plaats waar zij terechtkwam.

Dat onderscheid is belangrijk. Een architectuur die zich over een groot gebied verspreidt, blijft niet noodzakelijk herkenbaar doordat overal dezelfde gevels, dakvormen of plattegronden verschijnen. Haar continuïteit kan juist liggen in de manier waarop ruimten met elkaar worden verbonden. In het geval van het Turkse huis is vooral de relatie tussen kamer, gemeenschappelijke ruimte, buitenruimte en straat van betekenis.

In de Balkan kreeg deze traditie een bijzonder herkenbare vorm. In steden en dorpen van het Ottomaanse rijk ontstonden huizen met houten bovenverdiepingen, uitkragende volumes en erkers, maar de lokale omstandigheden zorgden telkens voor andere uitwerkingen. De traditionele huizen van Sarajevo, Mostar, Skopje, Prizren en andere plaatsen laten daardoor verwantschap zien zonder identiek te worden. Het huis werd onderdeel van een nieuwe regionale bouwcultuur waarin Ottomaanse ruimtelijke principes samengingen met plaatselijke tradities.

De geografische verspreiding moet daarom niet worden gezien als eenrichtingsverkeer. De lokale bouwcultuur veranderde eveneens het Turkse huis. Beschikbare houtsoorten, steen, baksteen en andere materialen bepaalden de constructie; het klimaat beïnvloedde de verhouding tussen open en gesloten ruimten; het reliëf bepaalde de plaatsing van het huis; en de bestaande stedelijke structuur stelde andere eisen aan de gevel en de toegang.

Juist daardoor ontstond een veelheid aan huizen die op het eerste gezicht sterk van elkaar kunnen verschillen. Hun verwantschap wordt duidelijker wanneer men de plattegrond en het gebruik onderzoekt dan wanneer men uitsluitend naar de gevel kijkt.

Het Ottomaanse rijk vormde daarmee geen gebied waarin één woningtype werd opgelegd, maar een uitgestrekt cultureel landschap waarin verschillende bouwtradities elkaar konden beïnvloeden. Het Turkse huis werd onderdeel van die uitwisseling en verloor daardoor juist zijn oorspronkelijke eenvoud. Het werd een familie van regionale verschijningsvormen.

8. De Levant - een andere verschijningsvorm

Wanneer deze ontwikkeling zich verder naar het oosten en zuiden beweegt, wordt de verhouding tussen lokale traditie en Ottomaanse invloed nog duidelijker. In de Levant ontstonden woningen waarin centrale ruimten een belangrijke rol konden spelen, maar waarin de vorm van het huis sterk werd bepaald door de plaatselijke bouwcultuur.

Het huis in Libanon vormt daarvan een interessant voorbeeld. De zogenoemde centrale-halwoning, die vooral in de negentiende eeuw een belangrijke verschijningsvorm werd, wordt in de architectuurgeschiedenis in verband gebracht met bredere Ottomaanse ontwikkelingen. Tegelijkertijd kreeg zij een uitgesproken eigen karakter. De centrale ruimte werd vaak als een hoge, representatieve hal opgevat, terwijl de verblijfsruimten daaromheen werden georganiseerd.

Hier is goed te zien dat een ruimtelijk principe kan worden overgenomen zonder dat daarmee het oorspronkelijke huis wordt gereproduceerd. De centrale ruimte wordt in een andere cultuur opgenomen en krijgt daardoor een andere betekenis, schaal en verhouding tot de overige vertrekken.

Dat verschijnsel is kenmerkend voor de verspreiding van bouwtradities. Wat reist is niet noodzakelijk de vorm, maar een mogelijkheid. Een plaatselijke samenleving neemt een ruimtelijke gedachte op, verandert haar en maakt haar vervolgens tot onderdeel van haar eigen architectuur.

Daarmee wordt ook duidelijk waarom het onjuist zou zijn om alle huizen binnen het voormalige Ottomaanse gebied eenvoudigweg als Turkse huizen te beschouwen. De historische verwantschap is reëel, maar de architectonische identiteit ontstaat steeds opnieuw uit de ontmoeting met de plaats.

9. Algerije - aan de rand van de Ottomaanse wereld

Ook in Noord-Afrika wordt het beeld complexer. Algerije maakte eeuwenlang deel uit van de Ottomaanse wereld en vooral Algiers ontwikkelde een stedelijke bouwcultuur waarin verschillende mediterrane, Noord-Afrikaanse en Ottomaanse invloeden elkaar ontmoetten.

Daarmee komen we bij een interessant grensgebied. De huizen van Algiers bezitten een sterke eigen traditie van introverte woningen, binnenplaatsen en compacte stedelijke structuren. Toch zijn er ook invloeden vanuit de Ottomaanse wereld herkenbaar. De aanwezigheid van Turkse en Ottomaanse bestuurders,

militairen, ambachtslieden en handelsnetwerken bracht architectonische kennis en bouwgewoonten met zich mee.

Het is juist hier belangrijk om niet te zoeken naar een zuivere lijn van Anatolië naar Algerije. De architectuur van Algiers is het resultaat van een veel complexere mediterrane ontmoeting. Arabische, Berberse, Andalusische, mediterrane en Ottomaanse tradities kwamen er samen.

Het Turkse huis heeft daarmee geen geografische grens waar het plotseling ophoudt te bestaan. Er is eerder sprake van een gebied waarin verschillende ruimtelijke tradities elkaar raken, elkaar beïnvloeden en soms naast elkaar blijven bestaan.

Dat brengt ons uiteindelijk bij een opvallend contrast.

Ten westen van Algerije ligt Marokko, waar zich een krachtige traditie van het hofhuis heeft ontwikkeld. Marokko maakte geen deel uit van het Ottomaanse rijk en de ruimtelijke ontwikkeling van het traditionele huis verliep daar langs een andere historische lijn.

10. Marokko - waar het hof het centrum blijft

Het traditionele Marokkaanse huis vormt daarmee een bijzonder interessant contrapunt. Ook hier vinden we een woning die sterk naar binnen is gericht en waarin de ruimten rond een centrum zijn georganiseerd. Maar dat centrum is in het klassieke riad geen sofa zoals die in het Turkse huis wordt aangetroffen. Het is de open binnenplaats.

De patio brengt hemel, licht en lucht in het hart van de woning. De vertrekken richten zich op deze binnenruimte, terwijl de buitengevel naar de straat vaak relatief gesloten blijft. Het dagelijkse leven wordt daardoor ruimtelijk geconcentreerd in een besloten binnenwereld.

Het verschil met het Turkse huis is subtieler dan een eenvoudige tegenstelling tussen open en gesloten. Ook het Turkse huis kent beschutte en introverte ruimten en ook de Turkse sofa kan open zijn. Het fundamentele verschil ligt eerder in de wijze waarop de centrale ruimte als onderdeel van het wonen wordt opgevat.

In het Turkse huis kan de gemeenschappelijke ruimte zelf een verblijfsruimte worden waaraan de kamers zijn gekoppeld. In het Marokkaanse hofhuis vormt juist de open binnenplaats het centrum waaraan de vertrekken zich oriënteren. De ene traditie maakt van de centrale ruimte een deel van het binnenleven; de andere brengt de buitenruimte in het hart van het huis.

Dat Marokko buiten de Ottomaanse politieke en culturele invloedssfeer bleef, maakt deze vergelijking bijzonder waardevol. Het laat zien dat de aanwezigheid van een centrale ruimte op zichzelf niets zegt. Verschillende culturen kunnen vanuit geheel verschillende historische achtergronden tot een woning komen waarin het huis rond een centrum is georganiseerd.

De overeenkomst bevindt zich dus op een hoger niveau dan de vorm. Het gaat om de overtuiging dat het wonen niet uitsluitend door afzonderlijke kamers wordt bepaald, maar door de ruimte die deze kamers onderling bijeenbrengt.

Daarmee komen we terug bij de vraag waarmee dit essay begon. Misschien is de geschiedenis van het Turkse huis uiteindelijk niet in de eerste plaats een geschiedenis van een bepaald huis, maar van een **ruimtelijke gedachte die zich telkens opnieuw heeft moeten aanpassen aan een veranderende werkelijkheid**.

11. Wat van de tent bleef

Het zou te eenvoudig zijn om in de sofa rechtstreeks de oude nomadische tent te herkennen. Tussen beide liggen eeuwen van geschiedenis, een nieuwe geografische omgeving, andere bouwmaterialen, veranderende sociale verhoudingen en de ontwikkeling van steden. De sofa is geen tent die in steen, baksteen en hout is voortgezet. Toch kan daarmee de vraag niet worden afgedaan of er tussen beide geen enkele ruimtelijke verwantschap bestaat.

Misschien ligt die verwantschap juist niet in een vorm, maar in de manier waarop het wonen bijeen wordt gehouden. De tent kende geen scheiding tussen een verzameling gespecialiseerde kamers die door een verkeersruimte met elkaar waren verbonden. Zij vormde één leefruimte waarin verschillende activiteiten hun plaats vonden. Toen het permanente huis meerdere kamers kreeg, moest die ruimtelijke samenhang opnieuw worden georganiseerd. De sofa kan worden begrepen als één van de antwoorden die daarop ontstonden.

Daarmee wordt de geschiedenis van het Turkse huis ook een geschiedenis van differentiatie zonder volledige fragmentatie. De kamers konden zelfstandiger worden, maar het huis hoefde daardoor nog geen verzameling afzonderlijke functies te worden. De gemeenschappelijke ruimte bleef deel uitmaken van het wonen zelf.

Dat is misschien wel het meest opmerkelijke aan deze traditie. De ontwikkeling naar een complexer huis betekende niet noodzakelijk een ontwikkeling naar een steeds verder gespecialiseerde woning. De kamer bleef relatief veelzijdig en de ruimte tussen de kamers bleef een plaats waar het gemeenschappelijke leven zich kon afspelen.

Het huis werd daardoor groter en complexer zonder zijn ruimtelijke samenhang noodzakelijk te verliezen.

12. Het huis als afstemming

Wanneer men de geschiedenis van het Turkse huis op deze wijze bekijkt, wordt zichtbaar dat zijn karakter niet door één element wordt bepaald. Niet de houten gevel, niet de erker, niet de sofa en evenmin de kamer afzonderlijk verklaart waarom het huis zo herkenbaar is geworden. Zijn betekenis ligt in de verhouding tussen deze elementen en de wijze waarop zij aansluiten bij het leven.

De kamer biedt een zekere zelfstandigheid. De sofa brengt de kamers bijeen. De erker brengt het wonen in relatie met de straat. De constructie reageert op materiaal en klimaat. De woning reageert op het terrein en de stedelijke structuur. Geen van deze onderdelen hoeft op zichzelf als architectonisch uitgangspunt te worden vastgesteld. Zij kunnen ontstaan uit de noodzaak om verschillende omstandigheden met elkaar in overeenstemming te brengen.

Daarin ligt misschien de diepere betekenis van deze bouwtraditie. Het huis lijkt niet in de eerste plaats te zijn ontstaan uit de behoefte om een bepaald architectonisch beeld te realiseren. De vorm komt voort uit een opeenvolging van omstandigheden waarin het wonen, de plaats, het klimaat, de constructie en de sociale orde elkaar ontmoeten.

Dat betekent niet dat het traditionele huis zonder ontwerp tot stand kwam. Integendeel, kennis, vakmanschap en ervaring waren noodzakelijk om het te bouwen. Maar het ontwerp lijkt hier minder het vooraf vastgelegde eindbeeld te zijn dan het vermogen om omstandigheden met elkaar te verbinden.

Juist daardoor kon hetzelfde ruimtelijke beginsel verschillende verschijningsvormen aannemen.

De huizen van Anatolië hoefden niet gelijk te zijn aan die van de Balkan. De huizen van Sarajevo hoefden niet gelijk te zijn aan die van Istanbul. De woning in Libanon hoefde geen kopie van een Anatolisch huis te worden en de architectuur van Algiers kon een Ottomaanse invloed opnemen zonder haar eigen bouwtraditie prijs te geven.

De continuïteit ligt niet in gelijkheid.

Zij ligt in de mogelijkheid om een ruimtelijke gedachte telkens opnieuw aan een plaats aan te passen.

13. Architectuur die ontstaat

Daarmee raakt de geschiedenis van het Turkse huis aan een veel grotere vraag over architectuur.

In de moderne bouwcultuur wordt een gebouw vaak opgevat als een vooraf te bepalen ontwerp. Het beeld wordt vastgesteld, het programma wordt vertaald in ruimten, de constructie wordt daarop afgestemd en vervolgens wordt het gebouw gerealiseerd. De architectuur ligt als het ware besloten in het ontwerp dat eraan voorafgaat.

Het traditionele Turkse huis laat een andere mogelijkheid zien. Daar lijkt de uiteindelijke vorm minder het resultaat van één oorspronkelijke beslissing dan van een langdurige ontwikkeling waarin eerdere oplossingen worden opgenomen, aangepast en opnieuw geïnterpreteerd. Een huis kan veranderen zonder dat het daardoor zijn identiteit verliest. Een erker kan anders worden uitgevoerd, een sofa kan van plaats veranderen, de verhouding tussen open en gesloten kan zich aanpassen en lokale materialen kunnen een andere constructieve uitwerking vragen.

Het huis is daardoor niet noodzakelijk het eindpunt van een ontwerpgedachte. Het kan het **resultaat van een voortdurende afstemming** zijn.

Dat maakt ook het onderscheid tussen bouwen en architectuur zichtbaar. Bouwen is noodzakelijk om een huis te maken. Architectuur ontstaat wanneer dat gemaakte bouwwerk een overtuigende verhouding weet te vinden tussen mens, plaats, ruimte, materiaal, gebruik en tijd.

In die zin is het Turkse huis niet interessant omdat het een historisch model zou zijn dat vandaag opnieuw moet worden nagebouwd. Zijn betekenis ligt juist in iets anders: het laat zien dat architectuur kan ontstaan uit een wijze van bouwen waarin de vorm niet volledig losraakt van de werkelijkheid die haar draagt.

14. Van tent tot sofa

De lange weg van de Centraal-Aziatische steppe naar het Turkse en Ottomaanse huis is daarom geen rechte lijn. Er is geen eenvoudige ontwikkeling waarin de ronde tent langzaam verandert in een rechthoekig huis en uiteindelijk in een stedelijke woning. Daarvoor is de geschiedenis te rijk en zijn de regionale verschillen te groot.

Toch is er een opmerkelijke continuïteit zichtbaar.

Een mobiele leefruimte wordt een permanente woning. Eén ruimte wordt een samenhang van meerdere kamers. De kamer wordt zelfstandiger, maar het huis zoekt opnieuw naar een gemeenschappelijk middelpunt. De sofa verschijnt in verschillende vormen en verbindt de afzonderlijke leefruimten. De erker brengt het wonen vervolgens in relatie met de straat. Wanneer de traditie zich over een groot gebied verspreidt, veranderen de huizen opnieuw onder invloed van plaatselijke omstandigheden.

Wat blijft, is niet de vorm van de tent.

Wat blijft, is de gedachte dat **wonen een ruimtelijke samenhang vraagt**.

Misschien is dat uiteindelijk de betekenis van de overgang van tent naar sofa. De geschiedenis laat zien dat architectuur niet noodzakelijk begint bij een gebouwtype. Zij kan beginnen bij een manier van leven. Wanneer die manier van leven verandert, verandert het huis mee. Maar zolang de nieuwe vorm erin slaagt het leven opnieuw bijeen te brengen, kan er een continuïteit ontstaan die veel dieper gaat dan stijl.

De tent verdween. Het huis kwam ervoor in de plaats.

Maar het wonen hoefde daardoor niet uiteen te vallen.

Nabeschouwing

Het Turkse huis laat zich daardoor moeilijk reduceren tot een stijl. Zijn herkenbaarheid is juist het gevolg van het feit dat verschillende verschijningsvormen een gemeenschappelijke ruimtelijke logica kunnen dragen. De sofa kan centraal liggen of aan één zijde, open zijn of overdekt, eenvoudig of rijk uitgewerkt. De kamer kan in Anatolië anders zijn dan op de Balkan. De erker kan verschillende vormen aannemen. De constructie kan veranderen. Toch blijft een bepaalde verhouding tussen de ruimten leesbaar.

Daarmee ontstaat een ander beeld van regionale architectuur. Regionaliteit hoeft niet te betekenen dat een architectuur voortdurend herkenbare historische vormen herhaalt. Zij kan ook ontstaan doordat bouwen zich steeds opnieuw afstemt op de omstandigheden van een plaats.

Het Turkse huis toont dat misschien wel overtuigender dan veel theorieën over regionale architectuur. Het is niet één huis dat zich over een gebied heeft verspreid. Het is een veelheid aan huizen waarin een ruimtelijke traditie telkens opnieuw een plaats heeft gevonden.

Daarom is het ook niet nodig het Turkse huis als historisch voorbeeld te verheffen tot een ideaal. Zijn betekenis ligt elders. Het herinnert eraan dat architectuur niet noodzakelijk de vorm is die vooraf wordt bedacht, maar ook iets kan zijn dat **uit de ontmoeting tussen leven en werkelijkheid ontstaat**.

Misschien is dat de meest wezenlijke les die van de steppe tot in het Ottomaanse huis bewaard is gebleven.

Niet de tent bleef bestaan.

Niet de sofa.

Maar de noodzaak om **een plaats te maken waarin het leven kan wonen**.

Robert Geurten
Oktober 2026